

УДК 347.73

Л. Жураковська,
економіст-менеджер ЗЕД,
арбітражний керуючий

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВОВИЙ АНАЛІЗ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АРБІТРАЖНОГО КЕРУЮЧОГО ТА ЙОГО СТАНОВИЩЕ В СИСТЕМІ ІНСТИТУТУ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

Нагальною темою в українському суспільстві став правовий статус арбітражного керуючого та його становище в системі інституту банкрутства, оскільки банкрутство в Україні стало чи не панацеєю в усіх галузях господарства. Досліджуючи питання «правового становища», як рівнозначного поняття «правового статусу» арбітражного керуючого, приходимо до висновку, що в науці конституційного права та в теорії держави і права спостерігаються неоднакові тлумачення поняття правового статусу особи [43; 45; 46; 49; 50; 52; 53; 55; 56].

На переконання П.М. Рабіновича, «правовий статус особи – це комплекс її суб'єктивних прав та юридичних обов'язків» [10, с. 84]. О.В. Петришин, визначаючи особливості адміністративно-правового статусу посадової особи, зауважив, що «правовий статус даних суб'єктів є спеціальним відносно до правового статусу громадян і не може розглядатися поза зв'язком зі змістом і обсягом основних (конституційних) прав, свобод, обов'язків і відповідальності особи» [11]. В.В. Кравченко стверджував, що «правовий статус особистості – це її юридично закріплене становище в державі й суспільстві, що становить важливу складову частину суспільного статусу особистості, характеризує зв'язки особистості з державою та державно організованим суспільством» [14; 15]. Такі вчені, як А.М. Колодій та А.Ю. Олійник, у цьому понятті вбачають інший зміст та стверджують, що «правовий статус особи – це юри-

дичне закріплення положення людини і громадянина в сучасному суспільстві» [16]. Більш широке визначення правового статусу особи наводиться у працях О.Ф. Скакун: «Це система закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві» [18; 19]. М. Бартошек притримується думки, що поняття «правовий статус» і «правове становище» (латинське слово «status» у перекладі означає положення, стан кого-небудь або чого-небудь, а також становище) розуміються як загальне становище окремої особи (особистості) в суспільстві, сукупність усіх (або частини) її юридичних прав та обов'язків [20, с. 300]. Загалом такої думки притримуються більшість вчених, у тому числі і М.І. Матузов вважає, що ці поняття є тотожними й не вбачає практичної чи теоретичної необхідності в їх розмежуванні, оскільки поняття «правовий статус» і «правове становище» збігаються і за етимологією, і за змістом [21, с. 224]. Н. Мітіна у визначенні ролі арбітражного керуючого вважає, що слід виходити з того, що він – «суб'єкт різноманітних відносин, які мають різну галузеву належність. Звичайно, основними групами серед вказаних відносин є господарсько-правові та трудо-правові. ... Незмінним залишається лише те, що на всіх стадіях керуючий має право на отримання винагороди» [9, с. 26]. Посилаючись

на їхні дослідження, можемо зробити висновок, що зміст правового становища «статусу» особи ці науковці визначають як складне явище, що органічно поєднує як соціальний, так і юридичний аспекти, і розділяти поняття «правовий статус» і «правове становище» недоцільно.

Навчитися праворозумінню, правозастосуванню та вирішенню казусів – банкрутства, без теорії конкурсного права і антикризової правової науки неможливо. Антикризовий менеджмент зі спеціальністю «арбітражний керуючий» має бути окремою галуззю науки – Інститутом арбітражного управління, оскільки банкрутство – це ціла наука складних взаємовідносин боржника з кредиторами та іншими суб'єктами, які склалися у боржника в результаті неефективного ведення господарської діяльності, примусового, вимушеного або свідомого доведення підприємства до банкрутства, що потребують проведення грамотних заходів із виявлення (за наявності) ознак фіктивного банкрутства, фактів доведення до банкрутства, фактів приховування стійкої фінансової неспроможності та незаконних дій із боку керівника та органів управління боржника, можливості виведення боржника із стратегічної кризи, тактичної або кризи платоспроможності, проведення реабілітаційних заходів санації – відновлення його платоспроможності або проведення ліквідаційних заходів з обов'язковим проведенням розрахунків із кредиторами.

Тривалий час питання щодо визначення правового статусу арбітражного керуючого продовжує залишатися дискусійними. Базове визначення статусу арбітражного керуючого надається в абз. 2 ч. 1 ст. 1, та у ч. 1 ст. 4 Закону № 2343 [2], а за тлумаченням змісту пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПК України [6] арбітражний керуючий – це професія однієї з категорій самозайнятих осіб, платник податку, який є фізичною особою – підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівни-

ком у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності. Однак на вимогу часу українське суспільство потребує правильного визначення правового статусу арбітражного керуючого. Арбітражний керуючий – це професія, а повноваження, якими наділяється фізична особа – суб'єкт незалежної професійної діяльності, визначаються чинним законодавством про банкрутство та іншими нормативно-правовими актами. Регулятором цієї професії є держава. Отже, держава поряд із арбітражним керуючим повинна нести відповідальність за норми, які на законодавчому рівні визнаються як прогалини в законодавстві, в силу яких арбітражний керуючий став заручником Закону «АБО» [2].

Саме становище арбітражного керуючого у правовідносинах з питань банкрутства через призму його правового статусу як комплексної категорії стало важливим питанням сьогодення, у зв'язку із чим змістовне наповнення його компонентів повинно бути збалансованим, а неприпустимі випадки наділення арбітражного керуючого повноваженнями без достатньо чітких механізмів регулювання інституту банкрутства та інституту арбітражного управління, з надзвичайно великим навантаженням на його діяльність відповідальності, зокрема адміністративно-правової та кримінально-правової відповідальності, як у якості службових, так і посадових осіб, суб'єктів незалежної професійної діяльності, як це певною мірою має місце на даний час, – потребує вдосконалення правового регулювання діяльності арбітражного управління. Правовий статус арбітражного керуючого та його повноваження повинні негайно видозмінюватись у залежності від утворення сприятливих умов щодо виникнення негативних ситуацій, як своєрідний імунітет проти корупції. Інститут арбітражного управління віддає перевагу ефективному веденню бізнесу та розробці системи антикризового управління. На антикризовому управлінні зосереджують увагу як вітчизняні, так

і зарубіжні вчені, праці яких заслуговують на увагу: так, Л.О. Лігоненко зазначає, що «антикризове управління – це спеціально організоване, постійно діюче управління, що має на меті негайне виявлення ознак кризового стану, а також їх ліквідацію задля забезпечення відновлення діяльності окремого підприємства та запобігання його банкрутству» [7].

С.Ю. Кулакова написала, що «Антикризова програма підприємства – центральна ланка антикризового управління, що пов'язує його мету і систему цілей, способи їх досягнення із завданням виходу з нестабільного положення і забезпечення подальшого динамічного розвитку суб'єкта господарювання» [8]. На жаль, як свідчить практика, правове становище арбітражного керуючого у правовідносинах із питань банкрутства та в суспільстві стало неприпустимо залежним, початок якому заклав Закон про банкрутство від 14.05.1992 року [1] та посилив чинний Закон 2343 [2], який фактично зробив арбітражного керуючого «ручним», створив умови для «мережевого арбітражного керуючого» – це коли арбітражні керуючі між собою обмінюються довіреностями на представництво інтересів боржника в судах або на комітетах кредиторів із метою створити прецедент іншому арбітражному керуючому для усунення його із справи про банкрутство, перетворивши арбітражного керуючого на «свого або нашого», – зазвичай це арбітражні керуючі, які є штатними працівниками-юристами в банківських або приватних концернах/холдингах або працюють у юридичних фірмах або адвокатських бюро чи конторах. задовольняючи їх вимоги, не виключенням є і арбітражний керуючий, який бере до себе в контору менш досвідчених арбітражних керуючих, які працюють на нього за довіреностями. Діями арбітражних керуючих, наділених значними повноваженнями, управляють регіональні адміністрації, різні фінансово-промислові групи, групи кредиторів, винайняті ними адвокати, і звичайно,

самі ж арбітражні керуючі, які мають політичну підтримку або адміністративні зв'язки з правоохоронними органами, органами влади.

Тобто в арбітражних керуючих втрачена самостійність, а разом із нею і незалежність, яка передбачена ч. 1 ст. 99 діючого Закону 2343 [2]. Наявність у чинному законодавстві України проталин у регулюванні правового статусу арбітражного керуючого зумовлює потребу в дослідженні теоретичних питань правового розуміння та регулюванні діяльності арбітражного керуючого, розробленні відповідних науково обґрунтованих рекомендацій щодо розвитку і вдосконалення українського законодавства в цій сфері шляхом комплексного дослідження правових статусів арбітражного керуючого у відповідності до класифікації та визначень теорії держави і права та спеціальної правосуб'єктності статусу арбітражного керуючого.

Чинним Законом 2343 [2] арбітражний керуючий наділений спеціальним статусом суб'єкта незалежної професійної діяльності.

До першого правового професійного статусу арбітражного керуючого можна віднести: початковий – набувальний статус, передумовою набуття якого законодавець ставить отримання громадянином України правосуб'єктності (праводієздатність) на підставі Свідоцтва про право на здійснення діяльності арбітражного керуючого, тому що вона полягає в здатності фізичної особи мати права, виконувати обов'язки, нести відповідальність, отримувати винагороду за свою діяльність, сплачувати податки і збори тощо. Проте, отримавши відповідне свідоцтво, фізична особа – арбітражний керуючий, ще тільки отримує від держави «має» мати право на здійснення діяльності арбітражного керуючого (ч. 3 ст. 4 Закону № 2343) і набуває другого правового статусу арбітражного керуючого лише після призначення його господарським судом у встановленому порядку [4], в справі про банкрутство як: розпоряд-

ника майна, керуючого санацією або ліквідатора із числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України [3] (див. абз. 2 ч. 1 ст. 1 Закону 2343 [2]).

Правосуб'єктність – це загальна здатність бути суб'єктом права і мати правовий статус, а в нього закладено триєдине поняття, яке охоплює правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [23]. У теорії держави і права О.Ф. Скакун [18; 19] виділяє два види підстав виникнення правовідносин – це: 1). матеріальні (загальні): а) наявність суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин; б) наявність об'єкта правовідносин – матеріальних і нематеріальних благ, із приводу яких (володіння ними, їх охорона та захист) суб'єкти права вступають у взаємовідносини; 2) юридичні (спеціальні): а) норма права; б) правосуб'єктність учасників правовідносин: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність; в) юридичний факт (підстава виникнення, зміни і припинення правовідносин). Цим двом видам підстав виникнення правовідносин відповідають два аспекти їх змісту: 1) матеріальний (фактичний) – фактична поведінка (дія чи бездіяльність) учасників суспільних відносин, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити, тобто реальні дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 2) юридичний – права й обов'язки сторін; ширше – суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридична відповідальність (для посадових осіб) [18, с. 394].

Виходячи із цього юридичного змісту теоретичних понять, можемо констатувати, що правовий статус арбітражного керуючого – це складне поєднання і переплетіння наданих йому правомочностей, які класифікуються на: 1) спеціальну правосуб'єктність статусу арбітражного керуючого, 2) загальний (конституційний, законний) статус арбітражного керуючого, 3) спеціальний

юридичний, 4) галузевий та 5) індивідуальний статуси арбітражного керуючого. До спеціальної правосуб'єктності [18; 19] статусу арбітражного керуючого відносяться відносини, що пов'язані з професійним статусом арбітражного керуючого, а також ті, що передують виникненню арбітражного управління. Важливим елементом правового статусу арбітражного керуючого є те, що ці правомочності у відповідності до видів класифікації становлять фактичний початок правового статусу арбітражного керуючого, а з їх початком пов'язується призначення арбітражного керуючого у справу про банкрутство, наділення його відповідними повноваженнями в залежності від судової процедури (розпорядження майном, процедури санації боржника або ліквідації банкрута), надання оцінки належного або неналежного виконання арбітражним керуючим своїх повноважень, здійснення оплати його послуг, можливість притягнення його до відповідальності (кримінальної, адміністративної, дисциплінарної) тощо, наповнюють і формують уяву про статус арбітражного керуючого в суспільстві. До другого правового статусу арбітражного керуючого можна віднести правосуб'єктність арбітражного керуючого, яким законодавець наділяє його правом провадження діяльності арбітражного керуючого та наділяє спеціальним юридичним статусом арбітражного керуючого, це є момент винесення ухвали (постанови) про призначення його арбітражним керуючим в справу про банкрутство: розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором відповідно до вимог цього Закону [2], до моменту припинення здійснення ним повноважень. Таким чином, арбітражний керуючий отримує другий правовий професійний статус, який ділиться на три спеціальні статуси (підстатуси): 1) – розпорядник майна; 2) – керуючий санацією; 3) – ліквідатор. І перший, і другий правовий стан і статуси арбітражного керуючого створюють умови для виникнення правового ста-

новища арбітражного керуючого, який визначає його положення в інституті банкрутства, встановлює його роль та місце у правовідносинах із питань банкрутства. Таким чином, арбітражний керуючий наділяється третім правовим статусом – службової особи, і може здійснювати повноваження: розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора на всіх цих стадіях судових проваджень у справі про банкрутство, а в статусі ліквідатора він ще й поєднує в собі статус службової і посадової особи [2]. Аналіз чинного законодавства України дозволяє дійти висновку про те, що юридична відповідальність арбітражного керуючого включає господарсько-правову, цивільно-правову, адміністративну, дисциплінарну та кримінальну відповідальності, що надає нам підстави зробити висновок, що засобів покарання, застереження і засобів адміністративного впливу на діяльність арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) значно більше, ніж повноважень у арбітражного керуючого порівняно з можливістю їх безперешкодного виконання, а нормативними актами, які регулюють цю відповідальність, більш ніж достатньою мірою передбачено притягнення арбітражного керуючого до відповідальності, який на різних стадіях банкрутства несе різну ступінь деліктоздатності [22].

Призначення арбітражного керуючого у справу про банкрутство та порівнювання арбітражного керуючого до статусу службової особи підприємства – боржника, автоматично перетворило його діяльність у «правове становище» та надало можливість усім контролюючим органам втручатись у його діяльність. Щодо контролю за діяльністю арбітражного керуючого, то слід виділити такі види: перший – це судовий контроль; другий здійснюється комітетом кредиторів шляхом надання арбітражним керуючим звітів передбачених Законом 2343 [2]; до контрольних функцій також входить можливість оскаржен-

ня дій арбітражного керуючого; право комітету кредиторів на звернення з клопотанням про усунення арбітражного керуючого та призначення нового арбітражного керуючого; третій – це адміністративний контроль, який здійснюється з боку державного органу з питань банкрутства. Прогалинами в законодавстві вміло користуються кредитори, та здебільшого маніпулюючи своїм привілейованим становищем, самі ж і створюють для арбітражного керуючого неприпустимі умови для законного виконання повноважень арбітражного керуючого. У такій ситуації становище арбітражного керуючого стає критично-залежним від прийняття рішень комітетом кредиторів, господарським судом, органом контролю за діяльністю арбітражного керуючого, правоохоронними органами тощо.

Правовий статус арбітражного керуючого має низку особливостей, його діяльність поширюється далеко за межі виділеної індивідуальної господарської справи, є взаємозалежною, багаторівневою, складнопідрядною, комплексною конструкцією системи складних взаємовідносин, який поділяється на: адміністративно-господарський, господарсько-правовий, господарсько-процесуальний, кримінально-правовий статуси арбітражного керуючого і деталізується на загальний, спеціальний, галузевий та індивідуальний правові статуси, а правове становище арбітражного керуючого утворює сума загального, спеціального та індивідуального статусів, співвідношення яких варіюється залежно від конкретних ситуацій у правовідносинах із питань банкрутства. Ці правовідносини є базою правового регулювання інституту арбітражного управління у правовідносинах з питань банкрутства. Як зазначає Ю.В. Твердохліб, «хоча завдання арбітражного керуючого варіюються незалежно від введеної господарським судом процедури, мета арбітражного управління залишається єдиною – повне виведення підприємства-боржника

із кризи, оздоровлення його фінансового становища та господарської діяльності ...» [24, с. 105]. Загальний (конституційний, законний) статус арбітражного керуючого безпосередньо пов'язаний із спеціальною правосуб'єктністю арбітражного управління [18; 19]. Цей статус також відображає відносини, що пов'язані зі статусом арбітражного керуючого як суб'єкта незалежної професійної діяльності (набуття фізичною особою такого статусу, отримання свідоцтва у встановленому законодавством порядку, включення до Єдиного реєстру арбітражних керуючих, трудові правовідносини із найманими працівниками, відносини щодо сплати податків і зборів ЄСВ тощо). Спеціальний юридичний статус арбітражного керуючого відображає особливості правового становища арбітражного керуючого як суб'єкта права наділеного певними повноваженнями. Він базується на загальному, але детально характеризує і доповнює права, обов'язки та відповідальність, передбачену законодавством для арбітражного керуючого [18; 19], виникнення в арбітражного керуючого, визначеного автоматизованою системою, підстав щодо виконання повноважень розпорядником майна. Регулює питання щодо виникнення правовідносин в арбітражного керуючого у справах про банкрутство у процедурах розпорядження майном, санації боржника та ліквідації банкрута, питання щодо праводієздатності та деліктоздатності діяльності арбітражного керуючого. Надання ним згоди у формі заяви про участь у справі розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором, яка повинна містити повідомлення, визначені ч. 2 ст. 114 Закону 2343 [2], та винесення господарським судом ухвали про відкриття провадження у справі про банкрутство, або постанови про визнання боржника банкрутом і призначення арбітражного керуючого у справу про банкрутство за правилами встановленими Законом 2343 [2], у момент винесення ухвали на арбі-

тражного керуючого покладаються спеціальні обов'язки та виникають правовідносини пов'язані з банкрутством боржника. Їх можна поділити на види: організаційні, управлінські, контрольні та трудові відносини арбітражного керуючого. Галузевий статус арбітражного керуючого відображає особливості прав та обов'язків учасників правовідносин певної сфери, зумовлені нормами певної галузі права [18; 19]. Однак норми Закону про неспроможність не містять чіткого розмежування за галузевим принципом, вони за своїм змістом поділяються на матеріальні, процесуальні та організаційно-правові, внаслідок чого є приклади явних суперечностей та недоглядів, особливо у справах про банкрутство банківських установ, фермерських господарств, сільськогосподарських товариств, містоутворюючих підприємств тощо. На жаль, на практиці цей фільтр не завжди використовується правильно. Якщо раніше спеціалізація арбітражних керуючих визначалась з урахуванням виконання ними повноважень арбітражного керуючого у справах про банкрутство, виходячи з приналежності суб'єкта підприємницької діяльності до видів економічної діяльності (КВЕД), форми власності, його категорії, то тепер вона визначається за організаційно-правовими формами господарювання (КОПФГ) та за 275 видами економічної діяльності (КВЕД) [24] і обирається арбітражним керуючим самостійно. Індивідуальний статус арбітражного керуючого, пов'язаний з її персональними якостями, здібностями і фізичними особливостями (стать, вік, сімейний стан, стан здоров'я тощо) [18; 19]. Цей статус поєднує загальний і спеціальний статуси, які містять у собі якість індивідуалізації. Наприклад: фізична особа – арбітражний керуючий (розпорядник майна, керуючий санацією, ліквідатор) може бути пенсіонером і одночасно арбітражним керуючим, має право отримувати за свою працю винагороду, що передбачена ст. 115 Закону про банкрутство [2].

сам арбитражного управляючого, определены пути совершенствования законодательства в сфере регулирования института банкротства и института арбитражного управления как средства отдельного регулирования деятельностью арбитражного управляющего, обоснована необходимость направлений совершенствования правового статуса арбитражного управляющего на основе теории государства и права, анализа действующих нормативно-правовых актов.

The article investigates and describes the legal status of the arbitration manager, conducts a legal analysis of his legal status as an equivalent concept of the legal status of the arbitration manager in the legal relation of bankruptcy in accordance with the classification and definitions of the theory of state and law. The questions of the special legal personality of the arbitration manager are revealed. The assessment of the general (constitutional, legal), special legal, branch and individual status of the arbitration manager, the ways of improvement of the legislation in the field of regulation of the bankruptcy institute and the institute of arbitration management as a means of separate regulation of the activity of the arbitration manager is determined, the necessity of directions of improvement of the legal status of the arbitration manager based on the theory of state and law, analysis of existing legal acts is justified.

Література

1. Про введення в дію Закону України «Про банкрутство» Постанова Верховної Ради України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України від 14.05.1992 року № 2344-XII.
 2. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14.05.1992 р. № 2343-XII (зі змінами і доповненнями). // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.

3. Про затвердження Порядку формування і ведення Єдиного реєстру арбитражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України : Наказ Мінюст від 26.03.2013 р. № 541/5, зареєстрований в Мінюст України 28.03.2013 р. за № 514/23046 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0514-13>.

4. Про затвердження нової редакції Положення про автоматизовану систему з відбору кандидатів на призначення арбитражного керуючого у справах про банкрутство : Постанова пленуму Вищого господарського суду України від 14.07.2016 р. № 8, погоджено Мінюст України (лист від 12.07.2016 р. № 24098/15282-0-32-16/9) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008600-16>.

5. Порядку контролю за діяльністю арбитражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) : Наказ Мінюст України 27.06.2013 р. № 1284/5, зареєстрований в Мінюст України 3.07.2013 р. за № 1113/23645 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1113-13>.

6. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України (Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 13-14, № 15-16, № 17, ст. 112). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

7. Лігоненко Л.О. Антикризове управління підприємством : навч. посіб. Київ : Київський нац. торг.-екон. ун-т, 2005. 377 с.

8. Кулакова С.Ю. Особливості антикризового управління підприємством у сучасних умовах розвитку економіки. Ефективна економіка. 2014. № 10.

9. Міміна Н. Правовий статус арбитражного керуючого за законодавством України. Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». 2014. № 12. С. 24–28.

10. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навчальний посібник. Київ, Львів : Край, 2007. 188 с.

11. Петришин О.В. Статус службової особи: природа, структура, спеціалізація. Київ : НМКВО, 1990.

12. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий ста-

тус». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 95–98.

13. Ківалов С.В., Музиченко П.П., Крестовська Н.М., Крижановський А.Ф. *Основи правознавства України : навчальний посібник*. Харків : Одіссей, 2002. С. 90–134. ISBN 966-633-125-X.

14. Кравченко В.В. *Конституційне право України : навч. посібник*. Київ : Атіка, 2000. С. 89.

15. Кравченко В.В. *Конституційне право України : навч. посіб.* Київ : Атіка, 2004. С. 111. Серія 18. *Економіка і право* 147 2.

16. Колодій А.М. *Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб.* Київ : Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

17. *Теорія держави і права : нав. посіб.* / А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін. ; за заг. ред. В.В. Копейчекова. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 368 с.

18. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права : підручник. 4-те видання допов. і перероб.* Київ : Алерта, 2013. 524 с.

19. Скакун О.Ф. *Теорія держави і права : підручник*. Харків : Консум, 2001. 656 с.

20. Бартошек М. *Римское право (Понятия, термины, определения)*. Москва : Юридическая литература, 1989. 448 с.

21. Матузов Н.И. *Правовой статус личности: понятие, структура. Правопорядок и правовой статус личности в развитии социалистическом обществе в свете Конституции СССР 1977 года*. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. С. 224–225.

22. Кравчук М.В. *Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навчальний посібник*. Тернопіль : Картоблани, 2002. 247с.

23. Селіванов А.О. *Правосуб'єктність арбітражного керуючого в процедурі банкрутства (проблемні питання). Санація та банкрутство*. 2010. № 1. С. 118–120.

24. Тведохліб Ю.В. *Місце арбітражного управління при розгляді справ про банкрутство. Санація та банкрутство*. 2014. № 2. С. 102–105.

